

УДК 087.5:821.161.2
DOI: 10.24919/2313-2094.5/37.102605

Надія АШИТОК
orcid.org/0000-0001-7447-5840

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті зазначено, що дошкільний період сприятливий для формування ціннісних орієнтацій – вибіркових ставлень людини до цінностей, що визначають її поведінку. Важливого значення у цьому процесі набуває вміння педагогів допомагати дітям під час інтеріоризації загальнолюдських моральних цінностей та орієнтацій, в основі яких лежить гуманізм. Художня література у цьому плані відіграє значну роль, сприяючи процесу зазначеної інтеріоризації.

Ключові слова: гуманістично-ціннісні орієнтації, виховання, дошкільнята, художня література, вихователь.

Надежда АШИТОК

ФОРМИРОВАНИЕ ГУМАНИСТИЧЕСКИ-ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА МАТЕРИАЛЕ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье указано, что дошкольный период благоприятен для формирования ценностных ориентаций – выборочных отношений человека к ценностям, определяющим их поведение. Важное значение в воспитательной работе с детьми приобретает умение педагогов помогать детям во время интериоризации общечеловеческих нравственных ценностей и ориентаций, в основе которых лежит гуманизм. Художественная литература в этом плане играет значительную роль, способствуя процессу упомянутой интериоризации.

Ключевые слова: гуманистически-ценностные ориентации, воспитание, дошкольники, художественная литература, воспитатель.

Постановка проблеми. Кардинальна модернізація сучасного суспільства характеризується зміною соціокультурних парадигм, руйнуванням ідеологізованої системи цінностей тоталітарної епохи та пошуком нових ціннісних орієнтирів. Саме тому сьогодні загострюється інтерес до аксіологічної проблематики, у межах якої розроблено концепцію цінніс-

ної свідомості як глобальної етики епохи світової інтеграції, коли цінності стають орієнтирами, що допомагають людині обрати свій шлях у житті [10], та теорії цінностей як основи «перебудови усєї системи освіти, у якій передача знань та вмінь була б органічно пов'язана з формуванням ціннісної свідомості» [6]. Ефективним засобом становлення такої свідомості є художня література, основним призначенням якої в процесі виховання дошкільників є гуманізація їхньої картини світу, аксіологічне тлумачення культури, сприяння у формуванні ціннісних орієнтацій. Аксіологічний зміст сучасної літературної дошкільної освіти лише перебуває на етапі становлення, а тому вимагає системної розробки, що актуалізує дослідження у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художня аксіологія як фундаментальна методологічна основа ґрунтується на ідеях релігійно-філософської критики (М.О. Бердяєв, С.М. Булгаков, І.О. Льїн, М.О. Лоський, В.С. Соловйов, С.Л. Франк та ін.), що пов'язані з аксіологічними тлумаченнями природи і призначенням мистецтва, «власне аналітичними підходами, за якими погляд на різні рівні тексту – від сюжету та героїв до образної мови твору – будується на розкритті органічної повноти і гармонії буття, за допомогою якого споконвіку художник прагнув наблизитися до божественного джерела Краси, Добра та Істини» [1, с. 138]. Про загальний характер цінностей у культурі йдеться також в аксіологічній концепції М.М. Бахтіна, який писав, що «...жоден культурний творчий акт не має справи з абсолютно індиферентною до цінності, абсолютно випадковою, невпорядкованою матерією, а завжди з чимось уже оціненим, якимсь упорядкованим, по відношенню до чого вона (людина) повинна тепер зайняти свою ціннісну позицію» [3, с. 44]. Такою «впорядкованою», «оціненою» людиною матерією є художній світ літературного твору, що робить його важливим засобом у процесі формування ціннісних орієнтацій у дітей.

Проблема сприйняття творів художньої літератури дітьми дошкільного віку вивчалася багатьма вченими. Відомі численні дослідження, в яких аналізувалися особливості осмислення дошкільниками моральних цінностей художнього твору (В. Вертугіна, О. Кисельова, С. Лазаревич, Є. Лукіна, С. Славіна); сприймання художніх творів як складного інтелектуально-емоційного процесу (А. Богущ, Л. Бочкарьова, В. Гербова, Д. Дубовіс-Арановська, Н. Карпинська, І. Кіндрат, Д. Кузьміна, І. Мавріна, Л. Славіна, С. Чемортан), особливості сприймання і розуміння дітьми засобів художньої літератури (Р. Говорова, О. Кононко, Т. Маркова, Б. Мейлах, Ю. Руденко, О. Хролець), підготовка дошкільників-майбутніх читачів (Л. Гурович, А. Зрожевська, Т. Потоцька), вплив наочних засобів на сприймання творів художньої літератури (О. Білан, Л. Липкіна, Л. Мельник, Г. Репіна, С. Чмир), залежність ставлення дошкільників до худож-

ніх творів від долі та поведінки літературних персонажів у них (Н. Богданець-Білокаленко, Л. Гурович, Я. Циванюк), емоційне ставлення дітей до героїв художнього твору (Є. Алексеєнкова, В. Андрєєва, А. Невєрова), вплив творів художньої літератури на розвиток різних видів діяльності дошкільників (О. Запорожець, О. Колобова, Н. Морозова). У працях науковців вивчалася й робота вихователів з формування ціннісних орієнтацій у дітей [2, с. 76 – 86; 5, с. 228 – 242; 13, с. 54 – 61].

Незважаючи на те, що є праці, присвячені вивченню формування гуманістично-ціннісних орієнтацій на матеріалі художньої літератури, існує необхідність детальнішого розгляду процесу, спрямованого, зокрема, на становлення цих орієнтацій у дошкільнят.

Мета статті – дослідити аксіологічний аспект зазначеного становлення.

Виклад основного матеріалу. Ціннісні орієнтації входять до складу мотиваційної сфери людини, механізму регуляції її поведінки. Сукупність цих орієнтацій є структурним компонентом особистості, який визначає особливості і характер її ставлень до оточення та певною мірою детермінує поведінку. У зв'язку з тим, що ціннісні орієнтації – це ядро особистості, важливим у педагогічних дослідженнях є осмислення понять «цінність» і «ціннісна орієнтація», необхідних для аналізу становлення та розвитку духовно-моральної ціннісної свідомості особистості у процесі виховання, в тому числі й на матеріалі художньої літератури.

Поняття «цінність» упроваджене в науковий обіг І. Кантом. Згідно із формулюванням у «Філософському словнику» за редакцією І.Т. Фролова, цінності – це специфічно соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро та зло, прекрасне та потворне, що містяться в явищах суспільного життя і природи). Зовні цінності виступають як властивості предмета або явища, проте вони притаманні їм не від природи, не просто в силу внутрішньої структури об'єкта, а тому, що вони залучені до сфери суспільного буття людини і є носіями певних соціальних відношень до суб'єкта (людини). Цінності служать об'єктами інтересів особи та для її свідомості виконують роль повсякденних орієнтирів у предметній і соціальній дійсності [12]. Ціннісні орієнтації – це вибіркові ставлення людини до цінностей, орієнтири людської поведінки.

Дитячі роки сприятливі для формування ціннісних орієнтацій. Ще В.О. Сухомлинський писав про ці роки: «Те, що упущене в дитинстві, дуже важко, майже неможливо надолужити у зрілі роки» [11]. Особливо визначальним є період дошкільця, який відіграє виняткову роль у формуванні особистості, позаяк це період залучення дитини до пізнання навколишнього світу, період її початкової соціалізації. Відомо, що до семи років людина засвоює 70 % знань і лише 30 % – за все подальше життя [7,

с. 56 – 58]. Для цього періоду характерними є конкретність мислення, невеликий життєвий досвід, безпосереднє ставлення до дійсності, інтенсивне включення у коло інтересів дитини усього спектру знань про соціальне середовище та формування соціальних орієнтирів поведінки. Від того, чи зможе молода особа виділити серед цих інтересів та орієнтирів пріоритетні, залежатиме успішність її життєвого шляху. У цьому контексті видається слушною думка Л.С. Виготського, згідно з якою моральне виховання дітей має йти попереду їхнього особистісного розвитку [4, с. 26]. Практично це означає, що спочатку треба виховувати моральні почуття у дітей, долучати їх до культурного досвіду людства, а лише згодом на цій основі розвивати інтелектуально. Знання наук та незнання гуманістичних основ поведінки приховують загрозу для людини, обмежують та викривляють її особистісний розвиток, а тому в дитячому віці важливим є формування цінностей та орієнтацій.

Художня література традиційно розглядається як важливий засіб виховного впливу на особистість дошкільника. І це не випадково, адже вона є джерелом осягнення дійсності, скарбницею багатств людського духу, засобом ознайомлення з невідомим і прекрасним. Сприйняття художньої літератури для особи дошкільного віку є своєрідною формою пізнання об'єктивної дійсності, вона ніби опиняється в епіцентрі подій художнього твору, стає їхнім учасником. Сприйняття художньої літератури є активним вольовим процесом, який передбачає не пасивне засвоєння змісту, а діяльність, що супроводжується співпереживаннями героєм, уявним перенесенням себе на їх місце, у результаті чого у свідомості дитини виникає ефект особистої присутності та участі у розв'язанні проблемних ситуацій. Світ художніх творів, за своєю суттю, є своєрідним супроводом процесу самопізнання дошкільника, адже він, як слушно зазначали Б.В. Кондаков і Т.Д. Попкова [8, с. 139 – 148], є багаторівневою системою цінностей (ідеологічних, естетичних, моральних та ін.), які із загальнозначущих переходять у категорію індивідуально-особистісних і навпаки. Становлення та розвиток у свідомості молодшої особи ціннісної картини світу характеризується двома взаємозалежними процесами: аксіологічною інкультурацією, що передбачає засвоєння моральних цінностей і норм у межах певної культури, та процесом вироблення індивідуальної системи ціннісних оцінок і формуванням на їхній основі зразка культурної поведінки.

Моральне виховання дошкільнят має будуватися передусім на їхньому внутрішньому духовному зростанні. Це зростання на літературному матеріалі відбувається шляхом формування двох типів ставлень у дітей до художнього світу твору. Перший тип ставлення – емоційно-образний – це безпосередня емоційна реакція дитини на образи художнього твору, другий – інтелектуально-оцінний – залежить від життєвого і читацького

досвіду дитини, у якому присутні елементи аналізу [9]. Обидва типи ставлень відображають вікову й особистісну динаміку розуміння дітьми художнього твору, що представлена як шлях від співпереживання конкретному герою, співчуття йому – до розуміння позиції автора, узагальненого сприйняття художнього світу й усвідомлення ставлення до нього.

Визначального значення у виховній роботі з дітьми набуває вміння педагогів сприяти інтеріоризації загальнолюдських моральних цінностей, в основі яких лежить гуманізм. Художні твори використовуються як засіб розвитку таких моральних якостей, як чуйність, справедливість, чесність, правдивість, хоробрість, скромність, ввічливість, тактовність, делікатність, товарицькість, дисциплінованість, наполегливість, відповідальність, доброзичливість, колективізм, працьовитість та ін. Сформовані моральні цінності допомагають дитині встояти перед тиском негативних зовнішніх впливів і протидій. У зв'язку з цим, особливу увагу вихователю варто звертати на відбір творів, спрямованих на формування гуманних почуттів та етичних уявлень у дошкільнят, перенесення цих уявлень у їхню практичну діяльність.

Для художніх текстів властива «згущена інформативність» (Ю. Лотман), вони містять стільки відомостей про світ, скільки не може дати обмежений часом і простором досвід окремої людини. І дійсно, художні тексти (при продуманому їх відборі) можуть охопити значний спектр моральних цінностей та орієнтацій, які необхідно засвоїти дітям. До критеріїв відбору художньої літератури для дошкільнят, як зазначали Л.М. Гурович, Н.С. Карпинська, О.І. Соловійова, належать: ідейне спрямування, висока художня майстерність та літературна цінність. Ці твори мають характеризуватися єдністю змісту і форми, відповідністю віковим та психологічним особливостям дітей, динамічним сюжетом, чіткістю композиції, простотою викладу. Крім того, літературні твори педагогу потрібно відбирати, зважаючи на конкретні виховні завдання. Наприклад, для формування у дітей уявлення про сміливість можна використати казку Р. Кіплінга «Рікі-Тікі-Таві», уявлення про доброту і милосердя – твір В.П. Катаєва «Квітка-семибарвиця», уявлення про допитливість – казку Я.Л. Ларрі «Незвичайні пригоди Карика і Валі», для виховання вірності та відданості – казку Г.-Х. Андерсена «Снігова королева», винахідливості та спритності – твір братів Грімм «Хоробрий кравчик», патріотизму – вірші із збірки Н.Л. Забіли «Наша Батьківщина».

Проблема сприйняття літературних творів різних жанрів дітьми дошкільного віку складна і багатоаспектна. Дитина проходить тривалий шлях від найвної співучасті у зображуваних подіях до складніших форм аксіологічного сприйняття, а тому ознайомлення дошкільнят з художньою літературою слід починати з народної творчості (приказок, загадок, пісень, забавлянок, народних казок тощо). Фольклор є своєрідною школою со-

ціального досвіду, унікальним засобом для передачі народної мудрості і виховання дітей на ранньому етапі їхнього розвитку.

З часом дошкільникам варто починати читати авторські казки, доступні їм вірші та оповідання. Це можуть бути твори вітчизняних художників слова М.С. Вінграновського, П.М. Воронька, Н.Л. Забіли, В.З. Нес-тайка, О. Пчілки, М.Ф. Сингаївського, В.А. Симоненка, В.О. Сухомлинського, М.П. Трублаїні та ін., а також зарубіжних авторів – А.Л. Барто, О.М. Волкова, В. Гауфа, К. Гоцці, братів Грімм, В. Жуковського, Л. Керролла, Р. Кіплінга, А. Ліндгрена, С.Я. Маршака, Л. Муур, В.О. Осєєвої, Ш. Перро, М.С. Пляцковського, Дж. Родарі, А. де Сент-Екзюпері, Дж. Роналда Руела Толкієна, К.І. Чуковського та ін.

Специфіка ознайомлення дошкільнят із творами художньої літератури полягає в тому, що вони ще не вміють читати і художній твір доносити до них доросла особа, а тому володіння вихователем навичками ви-разного читання набуває особливого значення. Перед педагогом стоїть складне завдання – кожен художній твір донести до дітей як витвір мистецтва, з'ясувати його головну думку, сформувані емоційне ставлення до літературних персонажів, їхніх почуттів і вчинків. Для цього вихователю, перш ніж ознайомити дітей із твором, потрібно самому проаналізувати його у плані змісту і форми. Слід також пам'ятати, що художня література ліпше сприятиме процесу пізнання світу, розвитку почуттів та уявлень дітей тоді, коли педагог допомагатиме дошкільнятам в осягненні змісту художнього твору, адже вони, на відміну від дорослих зі значним життєвим досвідом, не завжди можуть виокремити головне, зрозуміти вчинки персонажів.

Багатоаспектність використання вихователем творів художньої літератури презентована й тим, що їх можна розглядати як один із засобів, що створюють змістовий фон для розгортання різних форм спільної діяльності педагога з дітьми (мовленнєво-розвивальної, трудової, пізнавально-дослідницької, ігрової, театралізованої тощо), об'єднуючи ці форми у цілісний процес.

Висновки. Дошкільний період – важливий етап у вихованні дитини, коли закладаються основні риси характеру, відбувається становлення її як особистості. Художня література надає неоціненну допомогу педагогам у цьому процесі. Усвідомлення дитиною образів літературних творів і прагнення наслідувати їх – це шлях до набуття нею моральних звичок і гуманістичних переконань. Твори художньої літератури служать дієвим засобом морального виховання дошкільників, відкривають і пояснюють явища суспільства та природи, ознайомлюють зі світом людських почуттів і взаємин, активізують уяву, сприяють прищепленню норм поведінки та формуванню ціннісних орієнтацій, якими ці особи керуватимуться все життя.

Література

1. Алпатова Т.А., Киселёва И.А. Человек – идеал – общество: проблемы аксиологии литературы / Т.А. Алпатова, И.А. Киселёва // Вестник Московского государственного областного у-та. Серия: Русская филология. – С. 136–141.
2. Ашиток Н.І. Морально-ціннісний потенціал мовної картини світу в освітньому аспекті / Н.І. Ашиток // Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2010. – Випуск 21. Педагогіка. – С. 76–86.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин ; сост. С.Г. Бочаров ; текст подгот. Г.С. Бернштейн и Л.В. Дерюгина. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский ; под ред. В.В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 420 с.
5. Дудник Н. Розвиток пізнавальної активності дошкільників / Н. Дудник // Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. – 2001. – Вип. 23. Педагогіка. – С. 228–242.
6. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
7. Кирпичёва О.А., Шефер Н.И. Новейшая детская литература / О.А. Кирпичёва, Н.И. Шефер // Молодой ученый. – 2015. – № 22.1. – С. 56–58.
8. Кондаков Б.В., Попкова Т.Д. Художественный мир литературы и феномен детского мирознания / Б.В. Кондаков, Т.Д. Попкова // Вестник Пермского университета. – 2013. – Вып. 2 (22). – С. 139–148.
9. Матюхина М.В., Михальчик Т.С., Прокина Н.Ф. Возрастная и педагогическая психология : учебное пособие для студентов / М.В. Матюхина, Т.С. Михальчик, Н.Ф. Прокина и др. ; под ред. М.В. Гамезо и др. – М. : Просвещение, 1984. – 256 с.
10. Розов Н.С. Философия гуманитарного образования (ценностные основания базового гуманитарного образования в высшей школе) / Н.С. Розов. – М., 1993. – 194 с.
11. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. – Режим доступа : www.many-books.org/auth/4242/book/12176/suhomlinskiy_va/serdtse.../14.
12. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/enc/item/f00/s12/a001248.shtml>.
13. Чепіль М.М. Ціннісні орієнтири у формуванні національної свідомості учнівської молоді Галичини на початку ХХ ст. / М.М. Чепіль // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – К., 1999. – Кн. 2. – С. 54–61.

References

1. Alpatova T.A., Kiselyova I.A. Chelovek – ideal – obshchestvo: problemy aksiologii literatury (*The man – the ideal – society: Issues axiology the literature*),

Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta, Seriya: Russkaya filologiya, pp. 136–141 [in Russian]

2. Ashytok N.I. Moralno-tsinnisnyi potentsial movnoi kartyny svitu v osvithnomu aspekti (*Moral-value potential the language picture of the world in terms of education*), Liudynoznavchi studii: Pedahohika, 2010, Vol. 21, pp. 76–86 [in Ukrainian]

3. Bakhtin M.M. Yestetika slovesnogo tvorchestva (*Aesthetics of verbal creativity*), Moscow, 1979, 424 p. [in Russian]

4. Vygotskiy L.S. Pedagogicheskaya psikhologiya (*Pedagogical psychology*), Moscow, 1991, 420 p. [in Russian]

5. Dudnyk N. Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti ditei doshkilnoho viku (*Development of cognitive activity preschoolers*), Liudynoznavchi studii: Pedahohika, 2001, Vol. 23, pp. 228–242. [in Ukrainian]

6. Kagan M.S. Filosofskaya teoriya tsennosti (*Philosophical theory of value*), Sankt Peterburg: Petropolis, 1997, 205 p. [in Russian]

7. Kirpichyova O.A., Shefer N.I. Noveyshaya detskaya literatura (*Newest children's literature*), Molodoy uchenyy, 2015, Vol. 22.1, pp. 56–58. [in Russian]

8. Kondakov B.V., Popkova T.D. Khudozhestvennyy mir literatury i fenomen detskogo mirosoznaniya (*The art world of literature and the phenomenon of children's outlook*), Vestnik Permskogo universiteta, 2013, Vol. 2 (22), pp. 139–148. [in Russian]

9. Matyukhina M.V., Mikhalkhik T.S., Prokina N.F., Gamezo M.V. (red.) i dr. Vozrastnaya i pedagogicheskaya psikhologiya: ucheb. posobie dlya studentov (*Age-related and educational psychology: Textbook for students*), Moscow: Prosveshchenie, 1984, 256 p. [in Russian]

10. Rozov N.S. Filosofiya gumanitarnogo obrazovaniya (tsennostnye osnovaniya bazovogo gumanitarnogo obrazovaniya v vysshey shkole) (*Humanities Education Philosophy (value base of humanities education in high school)*), Moscow, 1993, 194 p. [in Russian]

11. Sukhomlinskiy V.A. Serdtse otdayu detyam (*Heart is given to children*), rezhim dostupa: www.many-books.org/auth/4242/book/12176/suhomlinskiy_va/serdtse.../14. [in Russian]

12. Frolov I.T. (red.), Filosofskiy slovar (*Philosophical Dictionary*), Moscow: Politizdat, 1981, 445 p. [in Russian]

13. Chepil M.M. Tsinnisni oriientyry u formuvanni natsionalnoi svidomosti uchnivskoi molodi Halychyny na pochatku XX st. (*Values in the formation of national consciousness of students in Galicia in the early twentieth century*), Teoretyko-metodychni problemy vykhovanni ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats, Kyiv, 1999, P. 2, pp. 54–61. [in Ukrainian]